

جستاری پیرامون نور و مصادیق آن در معماری ایرانی؛ رهیافتی بسوی معنا در معماری

An Essay on Light and its Instances in Iranian Architecture; An Approach to Meaning in Architecture

فریبا البرزی^۱، فرح حبیب^۲ (نویسنده مسئول)، ایرج اعتصام^۳

تاریخ ارسال:	تاریخ بازنگری:	تاریخ پذیرش:	تاریخ انتشار:
۱۳۹۵/۱۰/۱۸	۱۳۹۶/۰۱/۲۰	۱۳۹۶/۰۶/۱۷	۱۳۹۸/۰۳/۰۳

چکیده

نقش نور در تداعی معنا در فضاهای معماری قابل تأمل است و این مهم در معماری فضاهای مذهبی به ویژه مساجد به گونه‌ای درخور توجه تجلی یافته است. از دیرباز در بسیاری از مساجد و اماکن مذهبی توجه معماران و سازندگان بنا به نور و چگونگی ورود، تابش و انعکاس آن از مداخل ایجاد شده در بنا و توجه به جلوه‌های معنایی که با جهت‌دهی به نحوه ورود نور در فضای معماری انعکاس یافته‌اند بوده است. معمار ایرانی با نگاهی اندیشمندانه و متأثر از بینش اسلامی، نور را چون روحی بر این کالبد تابانیده است تا به آن جلوه‌ای معنایی ببخشد. در این پژوهش هدف آن است که نور در قرآن و تأثیری که نگاه قرآنی بر معماری ایرانی داشته است مورد بررسی قرار گیرد. فرضیه پژوهش بیان می‌دارد که از نمودهای برگرفته از آیات قرآن، گذر از تاریکی به نور و تقابل نور و تاریکی است که به عنوان یکی از مصادیق ارزشمند در معماری ایران مورد استفاده قرار گرفته است. روش انجام پژوهش، کیفی با رویکرد تفسیری می‌باشد و از روش تحلیل محتوای متن در برداشت از آیات قرآن استفاده شده است. نتایج پژوهش بیانگر آن است که تقابل نور و تاریکی و حضور نور و سایه (تاریکی) در معماری و هدایتگری از تاریکی به روشنایی از مفاهیم و معانی ارزشمندی است که در معماری ایرانی نمود یافته است و در تعالیم قرآنی نیز بارها و بارها به آن‌ها اشاره شده است و در ایجاد فضایی معنوی نقش درخور توجهی را ایفا نموده‌اند. نور و سایه تمثیلی از مفاهیم ارزشمند نور و ظلمت در قرآن است و هدایتگری از سایه (تاریکی) به نور علاوه بر جنبه‌های فیزیکی و کالبدی، از دیدگاه معنایی نیز درخور تأمل است.

واژه‌های کلیدی:

نور، قرآن، معماری، معماری فضاهای مذهبی، مساجد ایرانی، معنا در معماری.

۱. دانشجوی دکترای معماری، دانشکده عمران، معماری و هنر، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. faalborzi@yahoo.com

۲. استاد، دانشکده عمران، معماری و هنر، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. f.habib@srbiau.ac.ir

۳. استاد، دانشکده عمران، معماری و هنر، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. ietessam@hotmail.com

تاریکی نقش راهنمایی و هدایتگری دارد که نمود آن در معماری نیز دیده می‌شود.

Fig. 1 Sheikh Lotf-Allah Mosque, Light and creating new images on tile motifs (Najmabadi, 2003:37)

۲- روش تحقیق

روش انجام پژوهش، کیفی با رویکرد تفسیری می‌باشد و از روش تحلیل محتوای متن در برداشت از آیات قرآن استفاده شده است. در ابتدا از روش تحلیل محتوای متن برای برداشت مفاهیم و مصادیق نور در قرآن استفاده شد و تمام سوره‌ها و آیات قرآن که در متن آن‌ها واژه نور آمده، برداشت و معانی و مصادیق آن‌ها استخراج و در جدول ۱ ارائه گردیدند. با استفاده از برداشت‌های انجام شده در زمینه مفاهیم نور در قرآن، یک دسته‌بندی کلی ارائه شده و سپس بعد از تدوین متغیرهای پژوهش با توجه به فرضیات، به رابطه بین متغیرها و همبستگی بین آنها پرداخته شده است و توسط نمودارهای تحلیلی بیان گردیده و یافته‌های تحقیق ارائه شده‌اند. هدف ارائه مؤلفه‌ها براساس نوع معانی و مفاهیم می‌باشد.

طرح مسئله

"الله نور السموت و الارض ..."

"خدا نور آسمان‌ها و زمین است..." (سوره نور، آیه ۴۰)
در کتاب مقدس قرآن توجه ویژه‌ای به نور شده است و حتی سوره‌ای به نام نور نازل شده است که آیه‌ای به نام آیه نور در آن منور است. نور در اسلام بسیار مهم جلوه داده شده است تا جایی که حتی یاد شده است؛ خداوند نور است؛ نور آسمان‌ها و زمین و پرفروغ‌ترین نوری که در هستی وجود دارد. صحنه آفرینش هستی با نور او درخشش و روشنی یافته و نور او هدایتگر انسان‌هاست. در قرآن در مقابل نور، تاریکی و ظلمت آمده است و در آن تأکید شده

۱- مقدمه

در معماری فضاهای مذهبی، توجه معماران و سازندگان بنا به نور و انعکاس، تابش و ورود نور از مداخل ایجاد شده در بناها و یا تأثیر تابش آن به نقاطی خاص و کتیبه‌هایی نمایانگر تداعی معانی بوده است و سبب ایجاد حس روحانی و معنوی و تعلق خاطر مذهبی می‌گردد، این حس و حال برای ایجاد توجه بیشتر به منظور درک بهتر مفاهیم مذهبی و درخشش و نمود هر چه بیشتر آیات و احادیث می‌باشد (تصویر ۱)، آنچه مسلم است افزایش و کاهش نور باعث ایجاد احساس‌های متفاوت در بیننده می‌گردد و بخصوص در اماکن مذهبی، مساجد، امامزاده‌ها و حسینیه‌ها که بسیاری از مسلمانان در فرهنگ و بینش اسلامی به آن تعلق خاطر دارند. ایجاد نگرش‌های متفاوت این حس نسبت به رنگ‌های متفاوت ایجاد شده که در گذر نور از شیشه‌های رنگین نوازش‌گر چشم انسان بوده و یا دید و منظر آسمان و رنگ نیلگون آن از پس مدخل دیوارها و بازشوها همه و همه تلاش معمار را برای غنا بخشیدن به عمق ارتباط معنایی می‌نمایاند. در این گذر به نوع استفاده از نور برای بازتاب هر چه بهتر معانی ارزشمندی که از دیدگاه مفهومی در بعضی موارد به نظر می‌رسد از مکتوبات ارزشمند قرآنی بهره‌مند بوده است معطوف خواهد بود و تأثیر نور در معماری و شگفتی‌ها و زیبایی‌های آن برای تأثیرگذاری در عمق فضاها و ایجاد توجه بیشتر و بازتاب معانی در آن مورد توجه خواهند بود، اینکه چگونه این تابش با گرمای جان‌بخش و دلپذیرش روح تازه‌ای در فضا ایجاد کرده و آن را به عمق وجود انسان القاء می‌کند و مشوقی برای این حس متعالی در هدایت انسان به راستی و درستی و سعادت برای این جهان و جهان باقی خواهد بود. معمار مسلمان ایرانی با نگاهی اندیشمندانه که متأثر از بینش اسلامی اندیشمندان این سرزمین است نور را چون روحی بر این کالبد تابانیده است تا به آن جلوه‌ای معنوی ببخشد. در این پژوهش هدف آن است که نور در قرآن بررسی شود و تأثیری که نگاه قرآنی بر معماری ایرانی داشته است مورد بازشناسی قرار گیرد. مباحث مطرح‌شده در مطالعات نظری پژوهش در نمونه‌هایی از مساجد ایرانی بررسی شده‌اند و فرضیات پژوهش مطرح می‌دارند که؛ از نمودهای برگرفته از آیات قرآن، گذر از تاریکی به نور و تقابل نور و تاریکی است که به عنوان یکی از مصادیق ارزشمند در معماری ایران مورد استفاده قرار گرفته است و از دیگر مفاهیم ارزشمند نور، هدایتگری است. هدایتگری از ظلمت به نور از تعالیم مهم قرآن است و نور در

نور

نور یکی از مهمترین عناصر بصری است. تنوع در فضا و زمان از ویژگی‌های بازی نور طبیعی است (Tregenza, and Wilson, 2011: 4) (تصویر ۲). علاوه بر جنبه‌های کمی، نور بر کیفیت فضای معماری نیز بسیار تأثیرگذار است. "تعبیر و تفسیرهایی از نور در میان‌اند که آن را از محدوده کمی خارج می‌کنند و به آن هویتی می‌دهند که، همزمان و یک‌جا، کمی و کیفی یا چندی-چونی است" (فلامکی، ۱۳۸۶: ۳۱۲). این تعبیر می‌تواند فضایی را نمادین و مقدس جلوه دهند و یا آرامشی درخور توجه به فضا ببخشند یا در جهت‌یابی تأثیرگذار باشند و یا با جهت‌دهی هدفمند نور به سمت و سوی خاصی تأکیدی مضاعف بر مفاهیم نمایند. مفاهیم و تعبیری که می‌توانند روح معنویت را به فضا ببخشند و انسان را به فراخور ادراک به تامل وادارند. "نور همیشه علاوه بر استفاده کاربردی دارای ارزش نمادین نیز بوده است. نور جزیی از ذات زندگی بوده و در بسیاری از فرهنگ‌ها نور، یا خورشید به عنوان منبع نور، عنصری خدایی محسوب می‌شده و آن را ارج می‌نهادند" (گروتز، ۱۳۷۵: ۴۴۹). بسیاری از فرم‌ها فراتر از ارزش احتمالی عملکردی‌شان دارای مفهومی فرهنگی و نمادین هستند (گروتز، ۱۳۷۵: ۸۵). این نمادها دارای زبانی خاص برای خودشان می‌باشند (گروتز، ۱۳۷۵: ۸۵). نور در کیفیت بخشی به فضای معماری نقش مهمی دارد و بی‌جهت نیست که لوکوربوزیه می‌گوید: معماری بازی استادانه، صحیح و با شکوه احجام ترکیب شده زیر نور می‌باشد. چشمان تربیت شده‌اند که اجسام را زیر نور ببینند، سایه روشن است که این فرم‌ها را آشکار می‌سازد (Le Corbusier cited in Ander, 1995: 1).

در مقابل نور، تاریکی مطرح می‌شود که دلالت بر نبود نور یا کمبود نور دارد. نور و تاریکی دو وجه متقابل هستی هستند و "نخستین احساس در آستانه محل تلاقی سکوت و نور می‌باشد: سکوت (ظلمت) آرزوی بودن و نور بخشنده تمامی حضورها است" (کان به نقل از نوربرگ شولتز، ۱۳۸۲: ۱۳۰) و حضور این دو در کنار یکدیگر صحنه‌های زیبایی را خلق نموده است و شاید بتوان گفت ترکیب هنرمندانه این دو با هم در خلق یک معماری تأثیرگذار نقشی مهم دارد، شیوه‌های تأثیرگذار نورپردازی در معماری ایرانی تجلی ارزش‌ها، معانی و مفاهیم است. نور ارزش‌ها، معانی و مفاهیمی چون آرامش، سکوت، تداعی حس و حال معنوی و روحانی، راهنمایی و هدایتگری را القا می‌نماید.

است که خداوند مؤمنان را از تاریکی به روشنی و نور هدایت می‌کند و کافران را از نور به تاریکی خواهد برد. "الله ولی الذین آمنوا یخرجهم من الظلمات الی النور والذین کفروا اولیاهم الطاغوت یخرجونهم من النور الی الظلمات....." (سوره بقره، آیه ۲۵۷) و در آیه‌ای دیگر ذکر می‌کند: "هر که را خدای نور نبخشد هرگز روشنی نخواهد یافت" (سوره نور، آیه ۴۰). در فرهنگ اسلامی نور دارای معانی نمادینی چون؛ نماد خداوند، نماد پیامبر، نماد کتاب خدا، نماد روشنایی، نماد ایمان و رستگاری، نماد هدایت و نماد بینایی می‌باشد. در قرآن بسیار به شب و روز اشاره شده و به آنها سوگند یاد شده است؛ "قسم به شب تاریکی که در پرده پیوشاند و قسم به روز هنگامی که عالم را به ظهور خود روشن سازد" (سوره لیل، آیه ۲-۱). و خداوند ذکر می‌کند که شب را برای آرامش انسان قرار داده است. تقابل روشنی و تیرگی در آیات مختلفی دیده می‌شود. به نظر می‌رسد این دیدگاه قرآنی تأثیر مؤثری در هنرها و به ویژه در هنر معماری و به خصوص در معماری فضاهای مذهبی داشته است که هدف پژوهش بررسی تعامل این دو مبحث می‌باشد. آنچه ضرورت تحقیق را ایجاد می‌نماید توجه به جنبه‌های معنایی و تأثیر آن‌ها بر معماری است به ویژه نقش نور در معنا بخشی به فضای معماری که بسیار ارزشمند و درخور توجه است و به نظر می‌رسد در معماری فضاهای مذهبی و مساجد، نور علاوه بر نقش عملکردی، واجد جایگاهی معنا بخش، برگرفته از اندیشه و بینش اسلامی و تعالیم قرآنی می‌باشد. با این دیدگاه نور به گونه‌ای بر کالبد معماری تابیده شده است تا علاوه بر نقش و جایگاه عملکردی و روشنی بخشی به فضا، نقش مؤثری در القای معانی و جلوه‌های معنوی ایفا نماید.

Fig. 2 Hakim Mosque in Isfahan, the play of light and shadow (Noor Bakhtiar, 2001: 32)

بوده است و حتی با این رویکرد فلسفه اشراق پدید آمده است. فلسفه اندیشه اشراق، فلسفه نور است. فلسفه اصالت نور است. آیه نور از نگاه بسیاری از اندیشمندان؛ نظیر سهروردی، بوعلی سینا، ملاصدرا، ابوحماد غزالی، ... مورد توجه قرار گرفته است و در حکمت اشراق به آن استناد شده است. نور به عنوان موضوع فلسفه اشراق، رمز و نمادی از «آگاهی» و «خودآگاهی» است (کمالی‌زاده، ۱۳۸۹: ۴۱). «اشراق به معنی نورافشانی است و حکمت اشراق فلسفه‌ای است که بر کشف استوار است» (اکبری، ۱۳۸۷: ۶۱). اشراق در لغت به معنی درخشیدن و روشن شدن و تابش و ظهور و نورباران شدن است. «اشراق، تابیدن نور در دل ظلمت است. در اندیشه اشراقی ظلمات نیز همه از نور مشتق می‌شوند؛ به عبارتی نور اصل است و ظلمت وجود تبعی دارد» (کمالی‌زاده، ۱۳۸۹: ۲۹). «اشراق رمزی است از عالم روحانی و جهان روشنائی» (اکبری، ۱۳۸۷: ۶۱). «مبنا و محور حکمت اشراقی سهروردی «نور» است» (کمالی‌زاده، ۱۳۸۹: ۲۹). مقصود از حکمت اشراق یا اشراقی عبارت از حکمتی براساس اشراق است و اشراق به منزله اصل و سرچشمه این حکمت، معانی متعددی چون کشف، اظهار و ظهور نور وجود را داراست. مشاهده‌ای وجدانی و معاینه‌ای عرفانی است که بوسیله آن، حقیقت وجود، همچون خورشیدی که در آسمان جسمانی، طلوع و شروق می‌کند، برای انسان، حضور اشیاء را آشکار می‌سازد. در واقع لفظ اشراق، همانطور که در عالم محسوس، بر فروق بامدادی و پدیدارشدن سپیده صبحگاهی، در نخستین پرتو خورشید، دلالت دارد، در آسمان معقول جان هم، برپیدایی نور مجرد معرفت، دلالت می‌کند (کربن، ۱۳۸۲: ۴۰). سهروردی معتقد بود که همه چیز در جهان منشعب از نور حضرت حق است و همه زیبایی‌ها و خوبی‌ها از منشاء وجود اوست و رستگاری، وصال به روشنائی حقیقی است و بر این اساس مرتبه وجودی انسان‌ها بر اساس درجه قرب آنها به نور الهی است. «مکتب اشراق سهروردی تأثیری عمیق و پایدار بر سنت علم و حکمت ایران به جای گذارد» (امین رضوی، ۱۳۷۷: ۱۹۳). «اشراق» مشاهده‌ای باطنی است مبین لحظه ظهور معرفت در حالت مجرد نفس از ابدان» (اکبری، ۱۳۸۷: ۶۱). در اندیشه اشراق، نور چیزی است که خود ظاهر و آشکار است و باعث ظهور چیزهای دیگر می‌شود. «ذات نخستین نور مطلق، یعنی خدا، پیوسته نورافشانی (اشراق) می‌کند و از همین راه متجلی می‌شود و همه چیزها را بوجود می‌آورد و با اشعه خود به آنها حیات می‌بخشد هر چیز در این جهان منشعب از نور ذات اوست و هر زیبایی و هر کمال، موهبتی از رحمت اوست و رستگاری

سایه در واقع مکمل نور است. به عبارتی، نوعی درجه‌بندی میان سطوح روشن و سطوح واقع در سایه وجود دارد و اطلاعاتی را نیز درباره فرم سه بعدی اجسام و پیکره‌ها به دست می‌دهد» (مایس، ۱۳۸۴: ۱۵۴). حضور سایه در میان گرمای شدید آفتاب، دلنشین و خوب به نظر می‌آید بنابراین تنوعی میان نور و سایه بوجود می‌آید و ترکیبی از تیره و روشن ایجاد می‌شد. توجه به این سایه‌روشن‌ها تأمل‌برانگیز است.

«معماری سرزمینی مسکون را به انسان نزدیک می‌سازد و به او اجازه باشیدنی شاعرانه را، که هدف غایی معماری است، می‌بخشد» (نوربرگ شولتز، ۱۳۸۲: ۷۸). معماری رفتارها و حرکات را شروع، هدایت و ساماندهی می‌کند (پالاسما، ۱۳۹۰: ۷۶). معماری نظمی معنوی است که در ساختمان‌ها تجسم یافته است (هولاین به نقل از گروتز، ۱۳۷۵: ۵۴). معماری ساختاری دراماتیک ارائه می‌دهد که در ماده، فضا و نور فرونشانده می‌شود. معماری هنر سکوت انجماد یافته است (پالاسما، ۱۳۹۰: ۶۴). در یک فضای شاخص معماری رایحه‌ای عمیق و دایمی از نور و سایه وجود دارد. سایه، نور را به داخل خود می‌کشد و روشنائی آن را بیرون می‌پراکند (پالاسما، ۱۳۹۰: ۶۰) و مگر نه اینکه هدف غایی معماری باشیدنی شاعرانه در فضا است (تصویر ۳).

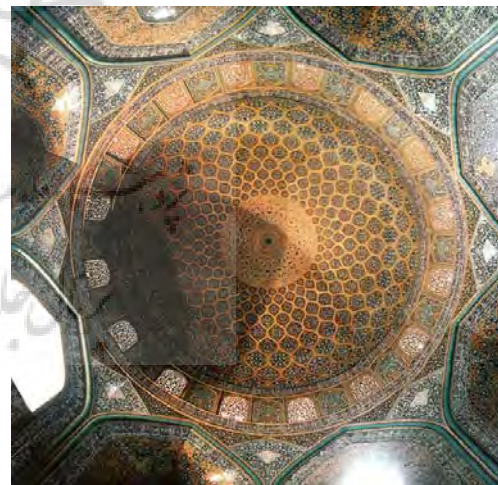

Fig. 3: Interior view of Sheikh Lotf-Allah Mosque dome (Noor Bakhtiar, 2001: 13)

«جهان از نور است، مالمال نور است» (نسفی به نقل از فلامکی، ۱۳۸۶: ۳۰۶). «هیچ نماد و مظهری مانند نور به وحدت الهی نزدیک نیست. بدین جهت است که هنرمندان اسلامی می‌کوشند تا در آنچه می‌آفرینند از این عامل به منتها حد ممکن بهره‌گیری کنند» (بورکهارت، ۱۳۶۵: ۸۸). نور از نگاه اندیشمندان مسلمان بسیار مورد توجه و تأکید

معماری، در طلب معنا بودن است (نوربرگ شولتز، ۱۳۸۲، ۷۵). القای معنا به فضا سبب ارتقای کیفیت فضایی و ایجاد حس تعلق می‌شود. معماری معنامند با تأکید بر ایجاد فضای معنوی، فضاهایی را تصویر می‌نماید که حس و حال روحانی و رهبانیت ایجاد کنند. "در معماری مذهبی با استفاده از فرم‌های خاص و نورپردازی متناسب با آن پدیده‌های بینایی به وجود می‌آید که از نظر ادراکی دقیقاً قابل تعریف نیستند و جای تعبیر و تفسیر دارند و گذشته از آن حال و هوایی عرفانی به انسان می‌دهند" (گروتز، ۱۳۷۵: ۴۵۵). تلالو معنا در معماری رویکردی زیباشناسانه را دربردارد. نور در تجلی زیبایی از مهمترین عوامل است. رفتار زیباشناختی عبارت است از قابلیت آنکه از اشیا چیزی درک شود بیش از آنچه که اشیا هستند (آدورنو به نقل از گروتز، ۱۳۷۵: ۹۳) و برداشت معنایی، نوعی زیباشناسی فراتر از شی و کالبد است. نور از عواملی است که سبب ایجاد فضایی رهبانی و معنوی می‌شود. "نور بر هزار جهت تابیده و سنگ و گچ را مبدل به یک جوهر قیمتی می‌سازد" (بورکهارت، ۱۳۷۶: ۵۵) و به زیبایی جلوه‌هایی از حس و حال معنوی به فضاها می‌بخشد. نور علاوه بر زیبایی عاملی در جهت وحدت بخشیدن به اجزا نیز می‌باشد. در میان نمادهای وحدت هستی‌شناسانه عالم، عمیق‌ترین و آشکارترین نماد، نور است که هنرمند مسلمان به خوبی می‌داند که آن را چگونه جذب کند، عبور دهد و به هزاران طریق مختلف درخشان و مشعشع سازد (بورکهارت، ۱۳۸۶: ۱۱۴). هیچ نمادی کامل‌تر از نور برای وحدت الهی وجود ندارد. بدین خاطر هنرمند مسلمان تلاش می‌کند تا هر ماده‌ای را به گونه‌ای تغییر شکل دهد تا به صورت تلالو نور درآید (بورکهارت، ۱۳۸۶: ۱۶۹).

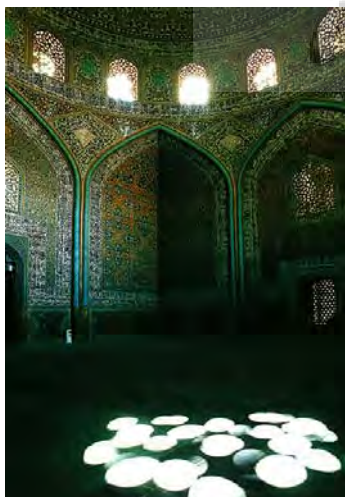

Fig. 5 Sheikh Lotf-Allah Mosque, Radiation of controlled light in the shabestan space and creating spots of light (Najmabadi, 2003: 35)

عبارت از حصول کامل به این روشنی است" (سهروردی به نقل از بلخاری قه‌ی، ۱۳۸۴: ۴۷۲). "ذات نور اول، خداوند، اشراقی پایدار می‌بخشد که خود بدان موجب بروز می‌یابد و همه چیزی را بشعاع خود جان داده در وجود می‌آورد. همه چیزی در جهان ناشی از نور ذات اوست و جمال و کمال همه موهبتی‌ست از سخای او، و نیل بدین اشراق خود رستگاری‌ست" (اردلان و بختیار، ۱۳۸۰: ۴۷). "عالم دو چیزست و لاغیر: نور و ظلمت، دریای نور و دریای ظلمت. نور را از ظلمت جدا باید کردی، تا صفاتش ظاهر شدی. اما بدان نور را از ظلمت نتوان جدا کردی، که نور بی‌ظلمت نبود و ظلمت بی‌نور" (نسفی به نقل از حیدری، ۱۳۸۸: ۲۴). "نور حقیقی اوست و نوری سوای او وجود ندارد. اوست نور همه نورها. نور سبب ظهور اشیاست. بالاتر از آن (نور)، چیزی است که به او و با او ظهور پدیدار شود" (غزالی به نقل از حیدری، ۱۳۸۸: ۴۸). "شیخ اشراق سبب نخستین تمامی حرکات در عالم را نور می‌داند" (بلخاری قه‌ی، ۱۳۸۴: ۴۰۴). "ذات نخستین نور مطلق، یعنی خدا، پیوسته نورافشانی (اشراق) می‌کند و از همین راه متجلی می‌شود و همه چیزها را به وجود می‌آورد و با اشعه خود به آنها حیات می‌بخشد" (نصر، ۱۳۶۱: ۸۲). نور شرط همه بودن‌ها و زیستن‌هاست.

Fig. 4 Sheikh Lotf-Allah Mosque, Symbolic Light Radiation, Spiritual Light (Najmabadi, 2003:73)

نور و معنا در معماری

هدف از معنا در معماری، بیانی فراتر از تصویر است، برداشتی از فضای معماری که تداعی‌کننده حالات و روحیات خاص، برانگیزاننده حواس و تجربه فضایی به همراه ادراک معنایی است. وجه اشتراک گرایش‌ها و روندهای سازنده

نمایاندن تزیینات و طرح‌های موجود در آن و ایجاد فضایی مناسب دلنشین برای همگان باشد" (امرای، ۱۳۸۳: ۲۴).
"در فضاهای معماری ایرانی به دقت از سلسله مراتب نور و تاریکی در جهت حرکت و هدایت از فضایی به فضای دیگر استفاده شده است. در این سلسله مراتب، شدت نور و تاریکی در فضاهاست که میزان اهمیت آنها را مشخص می‌کند. در الگوی اصلی معماری سنتی ایران، در خانه‌ها، مساجد و بیشتر فضاهای عمومی دیگر، می‌توان دید که نور به طور محسوس جایگاه ویژه‌ای دارد" (آبوزیان، ۱۳۸۴: ۲۵۹).
"نور در معماری سنتی ایرانی موجب تمرکز و بشارت به سوی گشایش فضایی است؛ در صورتی که در معماری جدید توسعه نور به علت انفجار فضایی، جز در خارج از کالبد معماری، قابل جست‌وجو نیست" (آبوزیان، ۱۳۸۴: ۲۶۱).
مکانیسم نورپردازی در معماری ایرانی بسیار ارزشمند و قابل تامل است؛ مهار نور، تلطیف نور، انعکاس و جذب نور و هماهنگ کردن قدرت بینایی به نور مد نظر بوده‌اند (نجم‌آبادی، ۱۳۸۱: ۳۲) و معماری این سرزمین با بهره‌مندی از نگاه فیلسوفانه اندیشمندان نسبت به نور، به گونه‌ای بسیار ارزشمند از این موهبت بهره گرفته است.

بررسی نور در کتاب مقدس قرآن؛ نور از نگاه قرآن و

کلام خدا

"فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ"

"پس به خدا و پیامبر او و آن نوری که ما فرو فرستادیم ایمان آورید و خدا به آنچه می‌کنید آگاه است." (سوره تغابن، آیه ۸)

تفکرات هنرمندان و معماران مسلمان بسیار متأثر از بینش اسلامی و آیات قرآن می‌باشد. در قرآن ذکر می‌کند خداوند نور آسمانها و زمین است و هر چه در هستی است پرتو وجودش را از درخشش انوار وجود او دریافت می‌دارد. این آیه که به آیه نور مشهور است مبنای توجهات و اندیشه‌های بسیاری از اندیشمندان مسلمان واقع شده است (شیخ شهاب‌الدین سهروردی، بوعلی سینا، ملاصدرا و بسیاری از متفکران اسلامی با توجه و تأمل در این آیه و آیات مشابه و حدیث قدسی نور تعبیرات و تفسیرات متعددی در مورد آنها نگاشته‌اند). در این بخش از پژوهش هدف آن است که نور در کلام حق (قرآن) بررسی شود و تأثیری که نگاه قرآنی بر معماری ایرانی داشته است مورد بررسی قرار گیرد. نور در کلام مقدس خداوند در آیات بسیاری مطرح گشته است و در تعابیر، نمادها و معانی مختلفی به کار رفته است. گاهی نور نماد خداوند است و

حرکت به سوی نور و ورود از تاریکی به روشنایی از مصادیقی است که در معماری ایرانی به چشم می‌آید. از جنبه‌های ارزشمند دیگر معماری ایرانی حضور نور در کنار تاریکی (سایه) است که به آن جلوه‌ای خاص و بی‌همتا می‌بخشد. نوری که از دل تاریکی به داخل فضا می‌تابد تأثیر آن شگفت‌تر است. حضور نور در امتداد یک مسیر تاریک نقش هدایت‌گری و راهنمایی ایفا می‌نماید و سبب حرکت به سمت آن می‌شود. انسان چه بخواهد و چه نخواهد به سمت روشنایی می‌رود. نور، انسان را به خود جذب می‌کند (لاپیدوس به نقل از گروتز، ۱۳۷۵: ۴۴۹). از سویی فضاهایی که با نور کم آراسته شده‌اند، و تابش نور، تنظیم شده و با هنرنمایی انجام می‌شود، جلوه‌ای معنوی و روحانی می‌یابند و حس و حال عرفانی ایجاد می‌کنند، به گونه‌ای که حتی گاهی مشاهده تلالو تابش پرتوهای نور به درون فضا، برای انسان تداعی‌گر نور معنوی است (تصویر ۴). از این ویژگی نور بیشتر برای فضاهای مذهبی و مکان‌های مقدس استفاده می‌شود. "معماران سرزمین‌های اسلامی سعی نموده‌اند تا از مواد ساده ساختمانی جواهرهای قیمتی بسازند تا به هدف خود که نشان دادن نور است دست یابند" (بورکهارت به نقل از معماریان، ۱۳۸۴: ۴۶۶)، آنجا که ماده دست از ماده بودن برمی‌دارد و نور حضور می‌یابد.

فضاسازی و مسیریابی با نوردهی از بالا اثرات فضایی خاصی را ایجاد می‌کند که این پدیده در معماری مذهبی بسیار کاربرد دارد. ترکیب نور و فرم فضا را دربرگرفته و این نوعی فضاسازی است (ایگن و اولگیای، ۱۳۸۹: ۴۶) (تصویر ۵). در یک مسجد، کمی نور مسئله‌ای جدی نبود، چون نور معمولاً باید از پشت سر جماعت می‌تابید، تا روی محراب و پیشنماز متمرکز می‌شد (پوپ، ۱۳۷۳: ۲۵۳). این پدیدارها، الگوهایی را در معماری ایرانی ایجاد کرده‌اند. "هر بنا هویت خود را از الگوهایی می‌گیرد که همواره در آنجا تکرار می‌شوند" (Alexander, 1979: 95) و "هویت هر فضا از تکرار مستمر الگوهای خاصی از رویدادها در آن مکان حاصل می‌شود" (Alexander, 1979: 55). "معنا و مفهوم و تشخیص و هویت معماری، بی‌شناخت فضای در برگیرنده‌اش، ناشناخته می‌ماند و دست نیافتنی" (فلامکی، ۱۳۸۶: ۱۲۹). معمار ایرانی نیز با نگاهی اندیشمندانه که متأثر از بینش فلسفی اندیشمندان این سرزمین است به خشت و گل و آجر و تیر و دیوار و سقف نگرسته است و نور را چون روحی بر این کالبد تابانیده است تا به آن روحی معنوی ببخشد. "در معماری اسلامی نور را نماد عرفان می‌دانند. معماران و هنرمندان همواره کوشیده‌اند هر ماده‌ای را که به کار می‌گیرند و شکل و فرم می‌دهند، در جهت ایجاد نور مناسب در بنا و بهتر

در باب نور بیان می‌دارد. بازتاب نور در کلام حق را می‌توان در معماری ایرانی به وضوح دریافت، معماری ایرانی نور را تلطیف شده وارد فضا می‌کند. پس از بحث و بررسی و تأمل در آیات قرآن، مواردی که در رابطه با نور می‌باشند، استخراج گردیده و مورد بررسی و تفسیر قرار گرفته‌اند که نتیجه مطالعات در قالب جداول ۱، ۲ و ۳ ارائه می‌گردند:

گاهی نماد پیامبر خدا و زمانی نور نماد قرآن است و در قرآن نور را صفت قرآن و تورات و انجیل ذکر می‌کند. نور نماد هدایت است و در کتاب خدا ذکر شده است که خداوند نیکان و مؤمنان را به روشنایی هدایت می‌کند و کافران را از روشنایی به ظلمت هدایت می‌کند. نور نماد هدایت از تاریکی به روشنایی است. در معماری نیز ورود نور از ساقه گنبد نمادی از وحدت است. کلام حق زیباترین بینش‌ها را

Table 1: An analytical model of the position of light in Quran

ردیف	نام سوره	شماره سوره	شماره آیه	آیه	معنا	مصادیق
۱	المائده	۵	۱۵	يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ	قرآن پیامبر خدا اسلام	هدایت
۲	التوبه	۹	۳۲	يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُنِيرَ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ	نور خدا	خداوند
۳	النور	۲۴	۳۵	اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ	روشنایی چراغ نور علی نور نور هدایت سرشار از نور	خداوند منبع نور هستی هدایت
۴	الزمر	۳۹	۲۲	أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِّنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ	نور الهی اسلام	اندیشه روشن نور الهی بصیرت
۵	الصف	۶۱	۸	يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُنِيرٌ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ	نور خدا	نور خدا
۶	الانعام	۶	۱	الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ	نور و روشنایی	تقابل نور و تاریکی
۷	یونس	۱۰	۵	هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ	نور ماه نور خورشید	نور خورشید و ماه (آفتاب و مهتاب)
۸	ابراهیم	۱۴	۱	الر كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ	نور و روشنایی	کتاب خدا هدایت هدایتگری از تاریکی به نور هدایت
۹	ابراهیم	۱۴	۵	وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ	نور و روشنایی	هدایتگری از تاریکی به نور هدایت
۱۰	المائده	۵	۱۶	يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ	نور و روشنایی (عالم نور)	هدایتگری از تاریکی به نور هدایت
۱۱	الرعد	۱۳	۱۶	قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِّنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ	نور و روشنایی نور معرفت	هدایت نور معرفت تقابل نور و تاریکی

هدایت و روشنایی	تورات	۴۴	۵	المائده	۱۲	إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوُا اللَّهَ تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ
هدایت و روشنایی	انجیل	۴۶	۵	المائده	۱۳	وَقَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَأَتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ
هستی بصیرت روشنی تقابل نور و تاریکی	نور _ روشنایی	۴۰	۲۴	النور	۱۴	أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرِ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ سَخَابٌ ظَلُمَاتٍ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِن نُّورٍ
هدایت هدایتگری از تاریکی به نور	روشنایی هدایت در برابر تاریکی و ظلمت	۹	۵۷	الحديد	۱۵	هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَى عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَؤُوفٌ رَّحِيمٌ
نور ایمان	نور ایمان روشنایی	۱۲	۵۷	الحديد	۱۶	يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُم بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ
نور ایمان	نور ایمان روشنایی	۱۳	۵۷	الحديد	۱۷	يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِن نُّورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُم بَسُورٌ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ
هدایت	اسلام قرآن	۸	۶۴	التغابن	۱۸	فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَكْفُرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
هدایت	ایمان عبادت تقوا نور و روشنایی	۸	۶۶	التحریم	۱۹	يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
هدایت هدایتگری از تاریکی به نور	روشنایی ایمان معرفت روشنایی	۴۳	۳۳	الاحزاب	۲۰	هُوَ الَّذِي يُصَلِّيٰ عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا
هدایت هدایتگری از تاریکی به نور	ایمان معرفت	۱۱	۶۵	الطلاق	۲۱	رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مَبِينَاتٍ لِّيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا
بینایی حقیقت معرفت	روشنایی ایمان	۲۸	۵۷	الحديد	۲۲	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنَ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ
نور ماه نور خورشید	نور ماه نور خورشید	۱۶	۷۱	نوح	۲۳	وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسُ سِرَاجًا
نور هدایت	قرآن ایمان وحی معرفت	۵۲	۴۲	الشورى	۲۴	وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَّشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَنَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ
نور علم و هدایت	تورات	۹۱	۶	الانعام	۲۵	وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلَّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ

نور پروردگار	نور پروردگار	وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوَضِعَ الْكِتَابُ وَجِئَءَ النَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءُ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ	۶۹	۳۹	الزمر	۲۶
روشنایی	روشنایی	أَوْ مَنْ كَانَ مِنِّي فَأَخَيَّرْتَهُمْ وَأَجْعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلَهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِّنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ	۱۲۲	۶	الانعام	۲۷
بصیرت	روشنی	الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	۱۵۷	۷	الاعراف	۲۸
آگاهی	معرفت	يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَأُنزِلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُّبِينًا	۱۷۴	۴	النساء	۲۹
تقابل نور و تاریکی	بصیرت	اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاءُ لَهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ	۲۵۷	۲	البقره	۳۰
تاریکی	دانش	مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ	۱۷	۲	البقره	۳۱
هدایت	نور ایمان	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ	۱۹	۵۷	الحديد	۳۳
هدایت	نور قرآن	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِمْ وَأَخْرَجُوا إِلَى النُّورِ أَتَى اللَّهُ الْبَشَرَ خَيْرًا مِنَ النُّورِ	۲۰	۳۵	فاطر	۳۲
بصیرت	نور و روشنایی	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِمْ وَأَخْرَجُوا إِلَى النُّورِ أَتَى اللَّهُ الْبَشَرَ خَيْرًا مِنَ النُّورِ	۲۰	۳۵	فاطر	۳۲
آگاهی	دانش	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِمْ وَأَخْرَجُوا إِلَى النُّورِ أَتَى اللَّهُ الْبَشَرَ خَيْرًا مِنَ النُّورِ	۲۰	۳۵	فاطر	۳۲
هدایتگری از تاریکی به نور	آگاهی	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِمْ وَأَخْرَجُوا إِلَى النُّورِ أَتَى اللَّهُ الْبَشَرَ خَيْرًا مِنَ النُّورِ	۲۰	۳۵	فاطر	۳۲
روشنایی	نور و روشنایی	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِمْ وَأَخْرَجُوا إِلَى النُّورِ أَتَى اللَّهُ الْبَشَرَ خَيْرًا مِنَ النُّورِ	۲۰	۳۵	فاطر	۳۲
بصیرت	روشنایی	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِمْ وَأَخْرَجُوا إِلَى النُّورِ أَتَى اللَّهُ الْبَشَرَ خَيْرًا مِنَ النُّورِ	۲۰	۳۵	فاطر	۳۲
تقابل نور و تاریکی	روشنایی	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِمْ وَأَخْرَجُوا إِلَى النُّورِ أَتَى اللَّهُ الْبَشَرَ خَيْرًا مِنَ النُّورِ	۲۰	۳۵	فاطر	۳۲
نور و روشنایی	روشنایی	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِمْ وَأَخْرَجُوا إِلَى النُّورِ أَتَى اللَّهُ الْبَشَرَ خَيْرًا مِنَ النُّورِ	۲۰	۳۵	فاطر	۳۲
تقابل نور و تاریکی	روشنایی	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِمْ وَأَخْرَجُوا إِلَى النُّورِ أَتَى اللَّهُ الْبَشَرَ خَيْرًا مِنَ النُّورِ	۲۰	۳۵	فاطر	۳۲
بهشت	روشنایی	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِمْ وَأَخْرَجُوا إِلَى النُّورِ أَتَى اللَّهُ الْبَشَرَ خَيْرًا مِنَ النُّورِ	۲۰	۳۵	فاطر	۳۲
نور معرفت	ایمان	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِمْ وَأَخْرَجُوا إِلَى النُّورِ أَتَى اللَّهُ الْبَشَرَ خَيْرًا مِنَ النُّورِ	۲۰	۳۵	فاطر	۳۲
نور حقیقت	ایمان	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِمْ وَأَخْرَجُوا إِلَى النُّورِ أَتَى اللَّهُ الْبَشَرَ خَيْرًا مِنَ النُّورِ	۲۰	۳۵	فاطر	۳۲

پیشاء... سوره نور، آیه ۳۵) و زمین به نور پروردگار روشن گردید (وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا... سوره زمر، آیه ۶۹). "عظیم‌ترین آیه قرآن در مورد نور آیه ۳۵ سوره نور است" (بلخاری قهی، ۱۳۸۴: ۴۵۵). وجود و هستی تنها از آن خداوند است که به تمامی نور است. "همچنان که روشنی خورشید که عامل بینایی چشم است نور نامیده می‌شود، قرآن نیز از این رو که وسیله بینایی عقل است نور نامیده می‌شود: «فامنوا بالله و رسوله و النور الذی انزلنا» (سوره تغابن، آیه ۸). (بلخاری قهی، ۱۳۸۴: ۴۶۱) "نقش نور در معماری اسلامی تأکید بسیار گسترده بر اصل تجلی است" (بلخاری قهی، ۱۳۸۴: ۵۰۹). "ولی به هر حال نور چه بر سطح سفید بتابد یا به رنگ‌های مختلف تجزیه شود، چه به طور مستقیم از سقف یا غیرمستقیم از ورودی‌های شکوهمند جانبی مسجد به درون آن نفوذ کند و با حضور الهی و شعور کیهانی که درون انسان می‌درخشد و انسان به مدد آن می‌تواند متذکر پروردگار یکتا

هر یک از این آیات به گونه‌ای جایگاه نور در قرآن را بیان می‌دارد. خداوند بارزترین مصداق نور است. کتب آسمانی قرآن، تورات، انجیل که هدایتگر بشر هستند، در قرآن نمادی از نور ذکر شده اند. "این آیات همه به نحوی جایگاه نور را در قرآن نشان می‌دهند نور صفت حق و صفت نازل شدگان حق است (هم انبیاء و هم کتب آنها)، اسلام نور است و مومنین نیز هر کدام جلوه نورند" (بلخاری قهی، ۱۳۸۴: ۴۵۵). خداوند در قرآن هدف نهایی را هدایت از ظلمت به نور می‌داند. بسیار تأکید می‌گردد که جایگاه نور و تاریکی متفاوت است (هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ... سوره رعد، آیه ۱۶) و بارها وعده داده شده است که هدایت و رهنمونی از تاریکی بسوی نور صورت پذیرد (يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ... سوره بقره، آیه ۲۵۷) و مقصد و هدف نهایی رهنمونی بسوی نور است. خداوند به هر که بخواهد روشنی و نور یقین می‌بخشد و هر که را بخواهد هدایت می‌کند (نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن

عنوان یکی از مصادیق ارزشمند در معماری ایران مورد استفاده قرار گرفته است.

- نور در کلام مقدس خداوند در آیات بسیاری مطرح گشته است و در تعبیر، نمادها و معانی مختلفی به کار رفته است؛ نماد خداوند، نماد پیامبر، نماد کتاب خدا قرآن، تورات و انجیل، نماد اسلام و وحی.
- روشنایی، نماد ایمان، معرفت و حقیقت، بصیرت و آگاهی و بینایی است.
- خداوند نور آسمانها و زمین است و هر چه در هستی است پرتو وجودش را از درخشش انوار وجود او دریافت می‌دارد.
- در مواردی هم نور اشاره به نور خورشید و ماه (آفتاب و مهتاب) و چراغ دارد.
- نور نمایانگر زمان است.

۳- بررسی و تحلیل فرضیات پژوهش

۳-۱- فرضیات پژوهش

- از مفاهیم ارزشمند نور، هدایتگری است. هدایتگری از ظلمت به نور از تعالیم مهم قرآن است. نور در تاریکی نقش راهنمایی و هدایتگری دارد.
- در آیات بسیاری نور و ظلمت در مقابل یکدیگر آمده‌اند و دو مفهوم متقابل هم هستند. از این تقابل نور و تاریکی در معماری ایرانی بسیار استفاده شده است.
- از دیگر نمودهایی که در آیات بسیاری ذکر شده است گذر از تاریکی به نور و تقابل نور و تاریکی است که به عنوان یکی از مصادیق ارزشمند در معماری ایران مورد استفاده قرار گرفته است.

۳-۲- متغیرهای پژوهش

با توجه به فرضیات پژوهش "نور" متغیر مستقل و "هدایتگری از تاریکی به نور"، "تقابل نور و تاریکی" و "گذر از تاریکی به نور" متغیرهای وابسته هستند.

شود، مرتبط است. فضاهای معماری اسلامی با استفاده هنرمندانه از نور با یکدیگر ترکیب شده و به وحدتی می‌رسند که از تجربه فضای عادی و «ناسوتی» فراتر می‌رود" (نصر، ۱۳۵۷: ۵۴). تاریکی از نبود نور حاصل می‌گردد. در قرآن تاریکی درجات مختلف دارد. به گونه‌ای که مطابق تعالیم قرآنی، اگر انسان گرفتار ظلمت راهی برای رهایی و رسیدن به روشنایی پیدا نکند به تاریکی بیشتر فرو می‌رود. ظلمت تاریکی مطلق است و نور نمادی از عقل است. در آیات بسیاری نور و ظلمت در مقابل یکدیگر آمده‌اند و دو مفهوم متقابل هم هستند. از این تقابل نور و تاریکی در معماری ایرانی بسیار استفاده شده است. از دیگر نمودهایی که در آیات بسیاری ذکر شده است ورود از تاریکی به نور است که به عنوان یکی از مصادیق ارزشمند در معماری ایران مورد استفاده قرار گرفته است. از مفاهیم ارزشمند نور، هدایت و هدایتگری است. گذر از تاریکی و ورود به روشنایی (تصویر ۱۱) از نمادهای معماری ایرانی است که در قرآن هم (از ظلمات به نور) به آن اشاره شده است.

مصادیق نور در قرآن

- از مصادیق نور که بسیار در قرآن به آن اشاره شده است روشنایی است.
- نور نمادی از هدایت است.
- از مفاهیم ارزشمند نور، هدایتگری است. هدایتگری از ظلمت به نور از تعالیم مهم قرآن است. نور در تاریکی نقش راهنمایی و هدایتگری دارد.
- در آیات بسیاری نور و ظلمت در مقابل یکدیگر آمده‌اند و دو مفهوم متقابل هم هستند. از این تقابل نور و تاریکی در معماری ایرانی بسیار استفاده شده است.
- از دیگر نمودهایی که در آیات بسیاری ذکر شده است گذر از تاریکی به نور و تقابل نور و تاریکی است که به

Table 2: An analytical Model of the Position of Light in Quran

The Number of Repetitions	Description	Variable	Variable Name	Row
20		Lighting	X1	1
18		Guidance	X2	2
7		Guiding through Darkness to Light	X3	3
6		The Contrast of Light and Darkness	X4	4
4		God	X5	5
1		Prophet of God	X6	6
6	Three direct References Three Indirect References	The Book of Quran	X7	7

1		The Book of Gospel	X8	8
2		The Book of Torah	X9	9
4	One direct Reference Three Indirect References	Islam	X10	10
1		Revelation	X11	11
10		Faith	X12	12
11		wisdom and Truth	X13	13
6		Insight and Awareness and Vision	X14	14
1		The Light Source of the World, Light All Light	X15	15
2		Sunlight and Moonlight (Sunshine and Moonlight)	X16	16
1		Lamp	X17	17
1		Time Indicator	X18	18

با بررسی و تحلیل جدول ۲ و دسته‌بندی مفاهیم مشترک، جدول ۳ استخراج می‌گردد که در آن مفاهیم مشترک با لحاظ نمودن وجوه مشترک، در قالب یک متغیر ارائه شده‌اند و تعداد متغیرها کاهش یافته است. تصویرهای ۶، ۷، ۸ بیانگر نتایج پژوهش می‌باشند و حاکی از آن هستند که پس از روشنایی که بیشترین فراوانی را دارد، هدایت و هدایتگری از تاریکی به نور و تقابل نور و تاریکی بیشترین مصداق را از میان معانی دارا می‌باشند.

Table 3: An analytical Model of the Position of Light in Quran

The Number of Repetitions	Description	Variable	Variable Name	Row
20		Lighting	X1	1
18		Guidance	X2	2
7	Guiding through Darkness to Light	Guiding through Darkness to Light and The Contrast of Light and Darkness	X3-4	3
13	6	The Contrast of Light and Darkness		
4	God			
1	Prophet of God			
6	The Book of Quran	God, Prophet of, The Book of, Islam And Revelation	X5-11	4
14 Including common funds	9	1		
		2		
		4		
		1		
		10		
19 Including common funds	11	Faith Wisdom and Truth Insight and Awareness and Vision	X12-14	5
	6			
1		The Light Source of the World, Light All Light	X15	6
2		Sunlight and Moonlight (Sunshine and Moonlight)	X16	7
1		Lamp	X17	8
1		Time Indicator	X18	9

- X1 Lighting
- X2 Guidance
- X3-4 Guiding through Darkness to Light and The Contrast of Light and Darkness
- X5 God
- X6 Prophet of God
- X7 The Book of Quran
- X8 The Book of Gospel
- X9 The Book of Torah
- X10 Islam
- X11 Revelation
- X12 Faith
- X13 wisdom and Truth
- X14 Insight and Awareness and Vision
- X15 The Light Source of the World
- X16 Sunlight and Moonlight
- X17 Lamp
- X18 Time Indicator

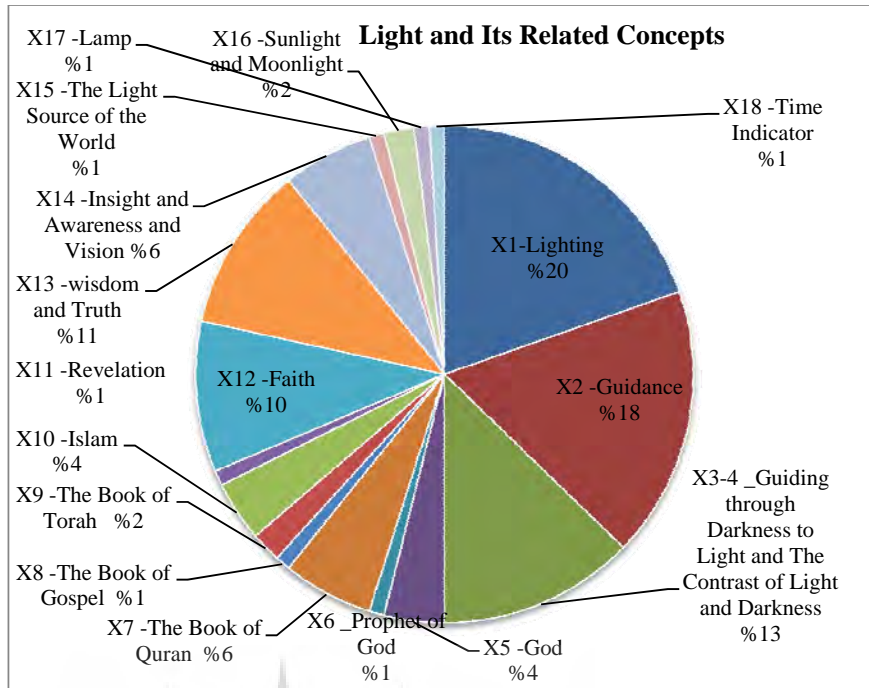

Fig. 6 Circular diagram, light and its related concepts in the Quran from Table 2

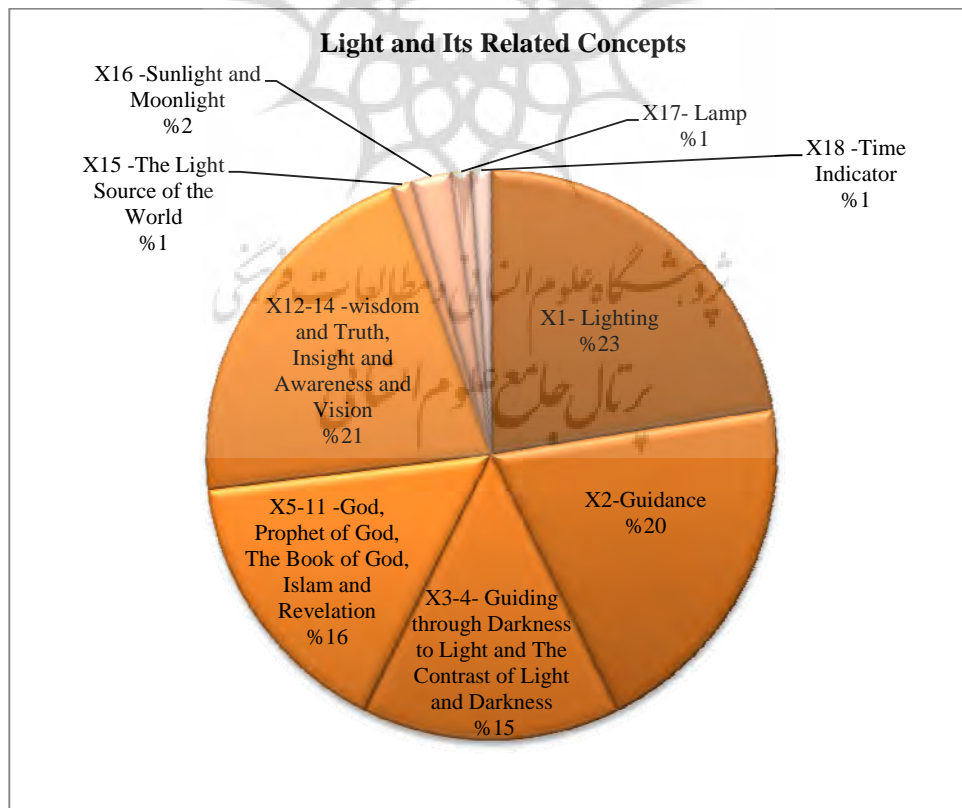

Fig. 7 Circular diagram, light and its related concepts in the Quran from table 3

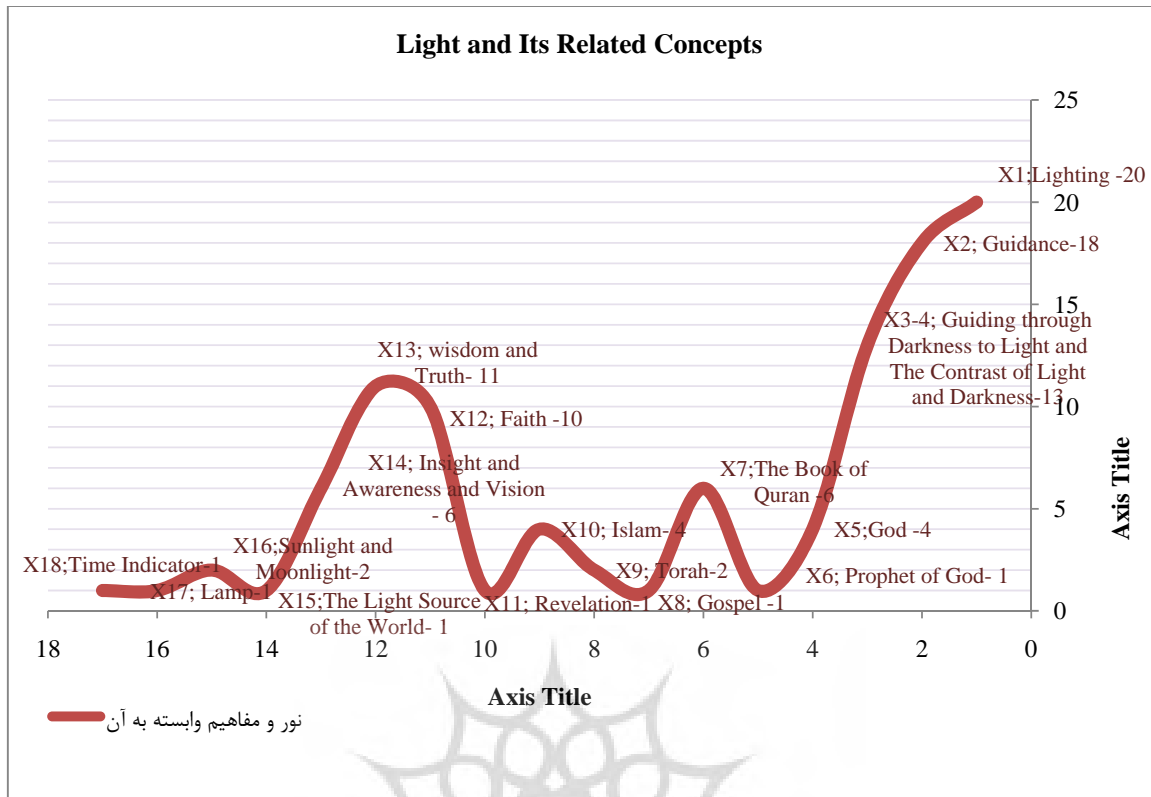

Fig. 8 Frequency diagram, light and its related concepts in the Quran

نمودارهای تصاویر ۹ و ۱۰ نیز تأکید می‌نمایند که روشنایی، هدایت و هدایتگری از تاریکی به نور و تقابل نور و تاریکی از تاریکی به نور و تقابل نور و تاریکی در میان مفاهیم بیشتر مورد تأکید قرار گرفته‌اند و به نوعی بیانگر اثبات فرضیات پژوهش می‌باشند.

نمودارهای تصاویر ۶، ۷ و ۸ بیان می‌نمایند که پس از روشنایی، هدایت و هدایتگری از تاریکی به نور و تقابل نور و تاریکی در میان مفاهیم بیشتر مورد تأکید قرار گرفته‌اند و به نوعی بیانگر اثبات فرضیات پژوهش می‌باشند.

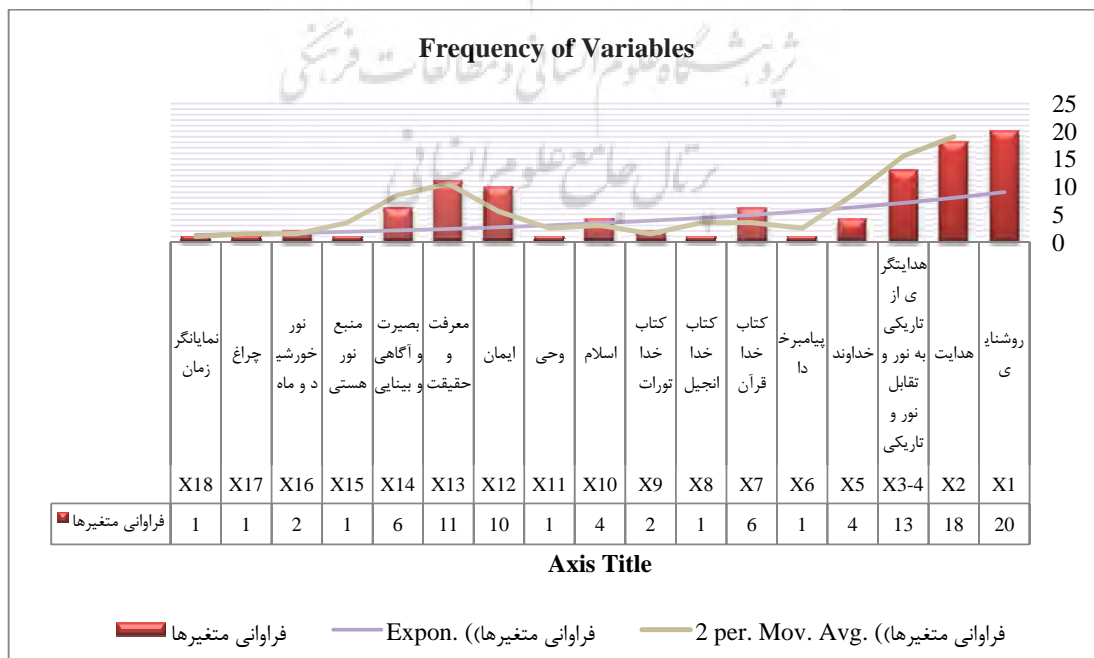

Fig. 9 Histogram diagram

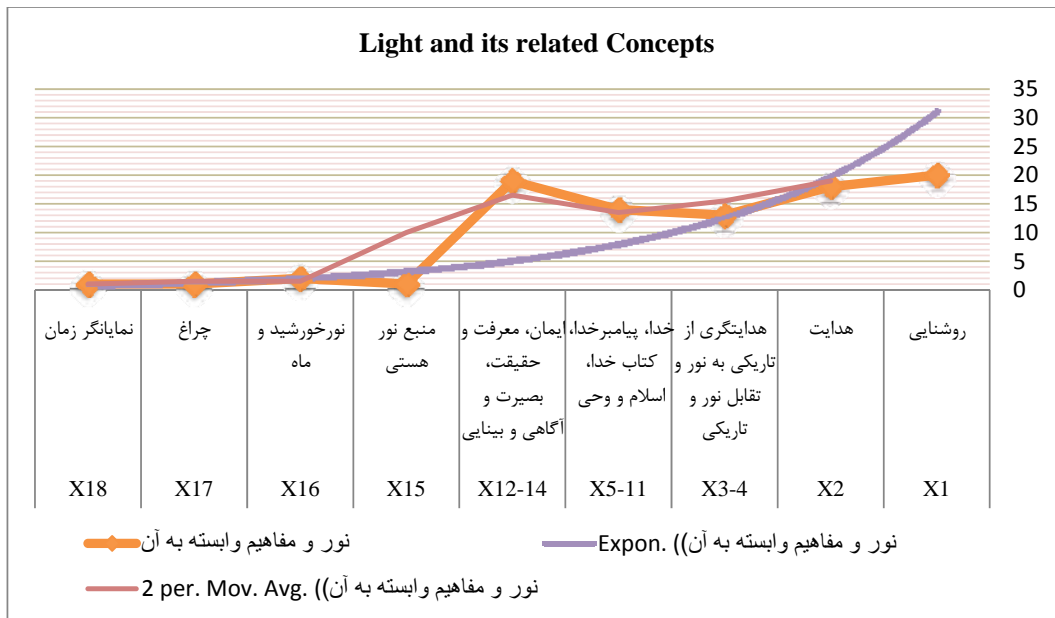

Fig. 10 Cumulative Polygon Graph

بصری و ایجاد توجه و القای معانی می‌شود (تصویر ۱۲). حرکت، مسیریابی، هدایتگری، توجه و تمرکز، سکوت و آرامش، القای معنا، ایجاد حس تعلق، حس مکان و زمان با تقابل نور و تاریکی و نوع پرتوافشانی نور جلوه می‌یابند و کیفیت فضایی ارزشمندی را تصویر می‌نمایند.

Fig. 11 Sheikh Lotf-Allah Mosque, Moving from darkness to light (Najmabadi, 2003:15)

۴- نتیجه‌گیری

نور از اصلی‌ترین عناصر هستی است که بدون وجود آن حیات بی‌روح و کمرنگ جلوه می‌نماید. در تمام مذاهب و فرهنگ‌ها دیدگاه نمادینی نسبت به نور وجود دارد که متقابلاً این دیدگاه در معماری و هنرها نیز تأثیرگذار است. به ویژه در

تجلی معنا در معماری

با توجه به فرضیات پژوهش نقش معنا در معماری بسیار ارزشمند می‌باشد. نور و سایه جلوه‌های معنایی بسیاری را در معماری ارائه نموده‌اند، همانگونه که به تفصیل در مورد نور و برداشت مفاهیم در قرآن صحبت شد انعکاس این مفاهیم در معماری و به ویژه معماری فضاهای مذهبی و مساجد درخور توجه است؛ تأکید بر نور و پردازش نور بسیار مورد توجه بوده است. حضور نور در معماری ایرانی بسیار شکوهمند و همراه با خلق زیبایی‌ها بوده است. در فرضیات پژوهش به هدایتگری از تاریکی به نور و تقابل نور و تاریکی اشاره می‌شود. تقابل نور و سایه (تاریکی) و گذر از تاریکی به نور از الگوهایی هستند (تصویر ۱۱) که برگرفته از مفاهیم ارزشمند قرآنی می‌باشند و در معماری ایرانی بسیار به چشم می‌آیند و در بسیاری از بناها و به ویژه بناهای مذهبی و مساجد به کار رفته‌اند و در ایجاد فضایی معنامند نقش درخور توجهی را ایفا نموده‌اند. در فضای ورودی عبور از فضاهایی با درجه نوری بسیار متنوع که تأکید بر گذر از سایه (تاریکی) به نور دارند با مفاهیم و الگوهای بحث‌شده مطابقت دارد. حرکت نور سبب ایجاد رفتارهایی مطابق با سمت و سوی نور می‌شود و یکی از مؤثرترین این رفتارها گذر از تاریکی و سایه به سوی روشنایی و نور است که مصداق آن بسیار در معماری ایرانی به چشم می‌آید. هم از دیدگاه معنایی و هم از بعد کالبدی، حرکت به سمت نور مصداقی ارزشمند است و از سویی دیگر نوری که در دل تاریکی به درون فضا پرتو می‌افشاند سبب ایجاد جلوه‌های

می‌آیند و در بسیاری از بناها و به ویژه بناهای مذهبی به کار رفته‌اند و در ایجاد فضایی معنامند نقش درخور توجهی را ایفا نموده‌اند. نور و سایه تمثیلی از مفاهیم ارزشمند نور و ظلمت در قرآن هستند و هدایتگری از سایه (تاریکی) به نور علاوه بر جنبه‌های فیزیکی و کالبدی که ناخودآگاه انسان به سوی نور جذب می‌شود از دیدگاه معنوی نیز درخور تأمل است. حضور نور در کنار تاریکی به آن جلوه‌ای خاص و بی‌همتا می‌بخشد. نوری که از دل تاریکی به داخل فضا می‌تابد تأثیر آن شگفت‌تر است. حضور نور در امتداد یک مسیر تاریک نقش هدایت‌گری و راهنمایی ایفا می‌نماید و سبب حرکت به سمت آن می‌شود. حرکت به سوی نور و ورود از تاریکی به روشنایی از مصادیقی است که در معماری ایرانی بسیار به چشم می‌آید.

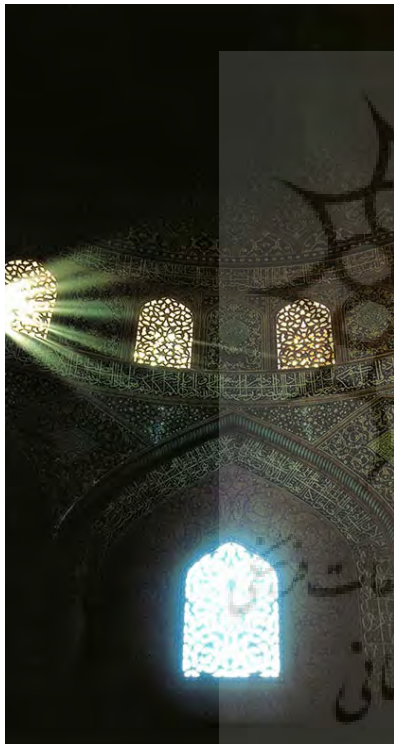

Fig. 12 Sheikh Lutf-Allah Mosque and a
Manifestation of Light Radiation (Sadeqi Fasa'i,
2005:20)

Light with radiation effects is effective in creating spirituality in space. On the other hand, it represents time by its location and
How it enters and has a role in understanding time

اسلام نگاه بسیار ارزشمندی به نور شده است و تجلی نور در هستی بسیار پرمعناست که به طور مفصل مورد بررسی قرار گرفت و در قالب مدل مفهومی معانی و مصادیق نور در قرآن ذکر گردید که این بینش در معماری ایران نیز تأثیرگذار بوده است و تأکید خاصی بر نور شده است. کلام حق زیباترین بینش‌ها را در باب نور بیان می‌دارد. بازتاب این اندیشه را می‌توان در معماری ایرانی به وضوح دریافت. در معماری ایرانی نور تلطیف شده وارد فضا می‌شود. فرضیات پژوهش مطرح می‌دارند که؛ از نمودهای برگرفته از آیات قرآن، گذر از تاریکی به نور و تقابل نور و تاریکی است که به عنوان یکی از مصادیق ارزشمند در معماری ایران مورد استفاده قرار گرفته است و از دیگر مفاهیم ارزشمند نور، هدایتگری است. هدایتگری از ظلمت به نور از تعالیم مهم قرآن است و نور در تاریکی نقش راهنمایی و هدایتگری دارد. فرضیه‌ها به شیوه کیفی مورد بحث و بررسی قرار گرفتند. در روش کیفی با رویکرد تفسیری و با استفاده از تحلیل محتوای متن در برداشت از آیات قرآن، با بررسی و تحلیل جدول ۲ و ۳ و دسته‌بندی مفاهیم مشترک، در قالب متغیرهای پژوهش و ارائه نمودارهای تصاویر ۶، ۷، ۸ فرضیات پژوهش بررسی و تحلیل گردیدند و در قالب مدل‌ها و نمودارهای ارائه شده، به طور توصیفی توضیح داده شدند و نتایج حاصل از آن ذکر گردیدند. و نتایج بیانگر آن هستند که پس از روشنایی که بیشترین فراوانی را دارد. هدایت و هدایتگری از تاریکی به نور و تقابل نور و تاریکی بیشترین مصداق را از میان معانی دارا می‌باشند. از مفاهیم ارزشمند نور، هدایت و هدایتگری است. هدایتگری از ظلمت به نور از تعالیم مهم قرآن است. نور در تاریکی نقش راهنمایی و هدایتگری دارد. در معماری هم با تأکید دوباره بر این امر یادآوری شده و سعی گردیده است که با زبان معماری هم تأکید دوباره بر این امر گردد. نور همواره در فرهنگ و بینش و هنر و معماری ایرانی حضوری پررنگ داشته و در پرتو نور مناظر زیبایی تصویر می‌شوند. با پردازش نور می‌توان در فضاهای مذهبی حالت معنوی و روحانی ایجاد نمود. تقابل نور و سایه (تاریکی) و گذر از تاریکی به نور از الگوهایی هستند که برگرفته از مفاهیم ارزشمند قرآنی می‌باشند و در معماری ایرانی بسیار به چشم

فهرست منابع:

- اردلان، نادر؛ بختیار، لاله (۱۳۸۰). حس وحدت، ترجمه: حمید شاهرخ، اصفهان: نشر خاک.
- اکبری، فتحعلی (۱۳۸۷). درآمدی بر فلسفه اشراق، آبادان: نشر پرسش.
- امرایی، مهدی (۱۳۸۳). ارسی، پنجره‌های رو به نور، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ اول.
- امین رضوی، مهدی (۱۳۷۷). سهروردی و مکتب اشراق، ترجمه: مجدالدین کیوانی، تهران: نشر مرکز.
- ایگن، ام. دیوید؛ اولگیای، ویکتور (۱۳۸۹). روشنایی و نورپردازی در معماری، ترجمه: محمد طلوع خراسانیان، تهران: دایره صنعت و نشر طراح.

- بلخاری قهی، حسن (۱۳۸۴). مبانی عرفانی هنر و معماری اسلامی، دفتر دوم: کیمیای خیال، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، چاپ اول.
- بوركهارت، تیتوس (۱۳۶۵). هنر اسلامی، زبان و بیان، ترجمه: مسعود رجب‌نیا، تهران: انتشارات سروش.
- بوركهارت، تیتوس (۱۳۷۶). «روح هنر اسلامی» در مبانی هنر معنوی، ترجمه: سیدحسین نصر، تهران: دفتر مطالعات دینی هنر، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
- بوركهارت، تیتوس (۱۳۸۶). مبانی هنر اسلامی، ترجمه: امیر نصری، تهران: انتشارات حقیقت.
- پالاسما، یوهانی (۱۳۹۰). چشمان پوست، معماری و ادراکات حسی، مقدمه: استیون هال، ترجمه: رامین قدس، تهران: پرهام نقش و گنج هنر.
- پوپ، آرتور آپهام (۱۳۷۳). معماری ایران، ترجمه: غلامحسین صدری افشار، تهران: انتشارات فرهنگان.
- حیدری، شاهین (۱۳۸۸). معماری و روشنایی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- صادقی فسایی، محمد (۱۳۸۴). ایران ما: استان اصفهان، پیش‌گفتار و کنار نوشته‌ها: سهراب مهدوی و سیمین دهقانی، تهران: انتشارات زرین و سیمین.
- فلامکی، محمد منصور (۱۳۸۶). ریشه‌ها و گرایش‌های نظری معماری، تهران: نشر فضا، چاپ دوم.
- قرآن کریم، ترجمه: مهدی الهی قمشه‌ای.
- کربن، هانری (۱۳۸۲). روابط حکمت اشراق و فلسفه ایران باستان، تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
- کمالی‌زاده، طاهره (۱۳۸۹). مبانی حکمی هنر و زیبایی از دیدگاه شهاب‌الدین سهروردی، تهران: فرهنگستان هنر، مؤسسه تالیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن».
- گروتز، یورگ (۱۳۷۵). زیبا شناختی در معماری، ترجمه: جهان‌شاه پاکزاد، عبدالرضا همایون، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- مایس، پی‌یر فون (۱۳۸۴). نگاهی به مبانی معماری از فرم تا مکان، ترجمه و تعلیق: سیمون آیوزیان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم.
- معماریان، غلامحسین (۱۳۸۴). سیری در مبانی نظری معماری، تهران: انتشارات سروش دانش.
- نجم‌آبادی، محمدحسین (۱۳۸۱). مسجد شیخ لطف‌الله و ویژگی‌های آن، تهران: نشر و پژوهش فرزاد روز.
- نصر، سیدحسین (۱۳۵۷). هنر و معنویت اسلامی، ترجمه: رحیم قاسمیان، تهران: نشر دفتر مطالعات دینی هنر.
- نصر، سیدحسین (۱۳۶۱). سه حکیم مسلمان، ترجمه: احمد آرام، تهران: شرکت سهامی کتابهای جیبی.
- نور بختیار، رضا (۱۳۸۰). اصفهان موزه همیشه زنده، متن: احمد میر علانی، اصفهان: رضا نوربختیار، چاپ چهارم.
- نوربرگ-شولتز، کریستیان (۱۳۸۲). گزینه‌ای از معماری: معنا و مکان، ترجمه: ویدا نوروز برازجانی، تهران: نشر جان جهان.
- Alexander Ch. (1979). The Timeless Way of Building, New York: Oxford university press.
- Ander GD. (1995). DayLighting Performance and Design, New York: Van Nostrand Reinhold.
- Tregenza P., Wilson M. (2011). Daylighting: Architecture and Lighting Design, London: Routledge.

An Essay on Light and its Instances in Iranian Architecture; an Approach to Meaning in Architecture

Fariba Alborzi¹, Farah Habib² (Corresponding Author), Iraj Etessam³

¹ Ph.D Candidate in Architecture, Faculty of Civil Engineering, Architecture and Art, Islamic Azad University (Science and Research Branch), Tehran, Iran (faalborzi@yahoo.com)

² Professor, Faculty of Civil Engineering, Architecture and Art, Islamic Azad University (Science and Research Branch), Tehran, Iran (f.habib@srbiau.ac.ir)

³ Professor, Faculty of Civil Engineering, Architecture and Art, Islamic Azad University (Science and Research Branch), Tehran, Iran (ietessam@hotmail.com)

Received
07/01/2017

Revised
09/04/2017

Accepted
08/09/2018

Available Online
24/05/2019

Light plays a profound role in evoking meaning through architectural spaces. This has been strikingly manifested in the architecture of religious monuments particularly in mosques. From long ago, architects and builders have been exploring lighting effects reflected in many mosques and religious monuments, while figuring out the created meaningful visual effects in such architectural spaces. From an insightful perspective influenced by Islamic teachings, Iranian architects consider light a spirit casted on the structure to create a meaningful depiction. This paper attempted to examine how the concept of light in Quran has influenced the Iranian architectural style. It is assumed that implications from Quranic verses portray a transition from darkness to light and the contrast between light and dark, which can be considered a valuable role-model in the Iranian architecture. The research methodology involved an interpretive-qualitative approach, and content analysis of Quranic scripture. The results of research indicate that the contrast of light and darkness, as well as involvement of light and shadow (dark) in architecture and the guidance through darkness to the light are amongst valuable concepts manifested in Iranian architecture, the concepts which are repeatedly referred to in Quranic instructions and have been of a great value in creating spiritual space. Light and shadow function as an allegory of the two valuable concepts of light and darkness in Quran, and guidance from shadows (darkness) to light, besides physical and spiritual aspects, is semantically worthy of consideration.

Key words:

Light, Quran, Architecture, Architecture of religious spaces, Iranian mosques, Meaning in architecture.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Journal of Iranian Architecture & Urbanism. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License.

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله:

البرزی، فریبا؛ حبیب، فرح و اعتصام، ایرج. (۱۳۹۸). جستاری پیرامون نور و مصادیق آن در معماری ایرانی؛ رهیافتی بسوی معنا در معماری. نشریه علمی معماری و شهرسازی ایران، ۱۰(۱۷)، ۹۵-۱۱۱.

DOI: 10.30475/ISAU.2019.87948
URL: http://www.isau.ir/article_87948.html

